

NA ÚKOR DRUHÝCH

Svoboda a demokratičnost / Demokracie a svoboda

Nikolaj A. Berďajev napsal: „Zkušenost ruské revoluce potvrdila mou dávnou myšlenku o tom, že svoboda není demokratická, ale aristokratická.“ [...] Rozumím tomu tak, že demokratičnost se především orientuje na mírnění, překonávání a perspektivně až odstraňování rozdílů mezi lidmi (pochopitelně zejména tam, kde zdrojem rozdílů je sama současná společnost, ale nikdy bez zřetele na rozdíly dané historicky a dokonce ani dané „přírodou“). Konkrétně to znamená (má znamenat) překonávání rozdílů pozvedáním těch slabších a „nižších“ na úroveň aspoň průměru, perspektivně však i těch silnějších a „vyšších“. Důraz na svobodu se však soustřeďuje především na svobodu jednotlivce dosahovat stále vyšších a vyšších úrovní a met, tedy na svobodu stávat se lepším až nejlepším – hlavně ve srovnání s průměrem. Svoboda dovoluje každému jednotlivci aspoň v něčem vynikat nad průměr; uskutečněná, „realizovaná“ svoboda znamená proto jakési unikání většině, vynikání nad ostatní, nechávání ostatních za sebou. To vůbec neznamená, že se svoboda dostává do rozporu s demokratičností, ale obojí není ani v nějaké samozřejmé shodě, zvláště když si dost přesně neuvědomíme a nevymežíme, co vlastně takovou „svobodou“ a co takovým „demokratismem“ a „demokracií“ myslíme (máme myslet). (Ladislav Hejdlánek, deníkový záznam, 14. 8. 2010)

Svoboda zní jako jednoduchý koncept. Každý to chápe, ne? Ale kolik jen bylo vyřčeno rozumů s tímto pojmem? Přesto se na ni můžeme koukat různými způsoby, můžeme o ní debatovat na nespočet rozličných témat, může vzniknout spousta definicí. Jenže ty nemůžou pokrýt všechny aspekty svobody.

Ladislav Hejdlánek vychází z citátu *“Zkušenost ruské revoluce potvrdila mou dávnou myšlenku o tom, že svoboda není demokratická, ale aristokratická.”* popsal demokratičnost a svobodu. Demokracie je podle něj *překonávání rozdílů pozvedáním těch slabších a „nižších“ na úroveň aspoň průměru*, zatímco svoboda *dovoluje každému jednotlivci aspoň v něčem vynikat nad průměr, znamená jakési unikání většině, vynikání nad ostatní, nechávání ostatních za sebou.*

Svobodu tak můžeme vnímat. Není to však moc výkonnostní a konzumní pojetí? Je svoboda opravdu jen o neustálém dosahování úspěchu? Podle mě je něco víc. Víc než pouze možnost dál vydělávat, dosahovat dalších a dalších met, být lepší než ostatní. To není svoboda, ne? Snad její část, ale ne celá definice svobody. Někdy, řekla bych, je

takový cíl spíše svazující nežli osvobozující. Nárok na to neustále se za něčím hnát... Být svobodný je (velmi zkratkovitě) o tom, že člověk má možnosti, že si může do jisté míry dělat co chce, diktatura státu mu nezakazuje nic, má přístup k informacím a může duševně vzkvétat a může se i rozhodnout, že ne, nic dělat nebude. Toto, že svoboda není pouze nekonečný závod s ostatními za neustále novými cíly, je možná názor ovlivněný dnešní touhou po zmírnění a důrazem na mentální zdraví, a právě únikem od zatěžujícího individualismu, do kterého jsme jako společnost zapadli, ale stojím si za ním.

Nadefinovat svobodu nebo, když už jsme u toho, cokoliv, tak, aby to nešlo zpochybnit a aby to vyhovovalo všem možnostem, je neskonale těžké, ne-li nemožné. Hejdánek se však nesnaží vytvořit obecnou definici svobody a demokracie, jen na základě přečteného textu uvažoval o jejich rozdílech.

Co mi však přijde zajímavé, je to, že ve filosofických hloubáních a úvahách se často zapomíná na životy reálných lidí. To, jak Hejdánek formuloval zejména svobodu, to není to, jak ji vidí všichni lidé. Ne každý může začít u sebe v garáži obří technologický start-up - třeba proto, že žádnou garáž nemá. A nemá bohaté rodiče, kteří by mu na to půjčili pár stovek dolarů. Zapomínáme na ekonomické okolnosti důležité pro přesahování onoho průměru. Svoboda jednotlivce - pouze toho bohatého... Demokracie znamená svobodu pro všechny. Že každý má - měl by - mít možnost na ono přesahování průměru. Že každý má stejnou, podobnou, startovní čáru, to je demokracie. Proto bych mu odporovala a řekla bych, že svoboda a demokracie spolu nevýhradně souvisí. Zaleží jen, zda se na to koukáme pohledem i jiných částí společnosti.

Co myslí Hejdánek v tomto úryvku tím slabším, nižším a silnějším, vyšším? Slabší jsou ti znevýhodnění - v daném systému! - , ať už mluvíme o etnických menšinách, lidech s postižením, LGBT+ či jen ženách, které sice menšina nejsou, vlastně tvoří polovinu populace, ale znevýhodnění dodnes bezpochyby čelí. Silnějšími bychom označili ty, jimž se daří dobře, nebo-li ti zajištění, chytří, zdatní, vzdělaní lidé, co mají dobré práce atd. Avšak hlavně bychom asi mluvili o bohatství. Což často přímo souvisí s již vyjmenovanými věcmi, protože diskriminace na základě takovýchto charakteristik

omezuje možnost si lépe vydělat, anebo naopak díky penězům jsme získali dané schopnosti a benefity.

Zní to cynicky, já vím, ale peníze opravdu mají vliv na všechno - na jaké škole jsme, jaké máme vzdělání, tudíž jak uspějeme na pracovním trhu, co nosíme za oblečení, v jakých kruzích se pohybujeme, co jíme, jaký je náš politický názor, zda můžeme chodit do divadla za kulturou, aniž bychom se strachovali o nájem, jestli nepracujeme, jen abychom žili jen večer po práci, od výplatě k výplatě, jestli si bez výčitek koupíme jahody, i pokud nejsou ve slevě... Nedostatek peněz omezuje jak naši svobodu vnější, co všechno si můžeme *dovolit* dělat, tak svobodu vnitřní. Protože se nemůžeme soustředit na nic jiného, než jsou peníze a i naše mysl nic jiného nevnímá a nepovažuje za důležité.

Kdo bych však byla, kdybych neodporovala sama sobě? V případě, že neoplýváme penězi, nemůžeme být šťastní, volní? Sám Hejdánek píše "svoboda je ustavičná možnost přesahovat každou faktickou situaci" (*Stále svoboda, Mlat č. 1, 11. února 1950, s. 2*), jenomže pokud nemáme prostředky, jimiž je v naší společnosti měna, nemáme tuto ustavičnou možnost. Ergo nejsme svobodní? To, stejně jako předtím, nepokrývá všechny aspekty svobody a je to zavádějící. Poustevníci, jež najdeme ať už v křesťanství, Islámu, či dokonce hinduismu, se vzdávají materiálních (i sexuálních) hodnot, pohodlí, majetku, věcí. Za účelem dosáhnout duchovního cíle, osvobodit se, osvobodit svou mysl od nepotřebností. A i pokud vezmeme nám asi bližší příklad, hnutí hippies, které se také vzdalo peněz ne přímo za náboženským účelem, řekli bychom o nich, že byli svobodní, mnohem více než běžní občané. Jistě, souviselo to s tím, že se vzdali spoustu dalších povinností a omezení a norem (například právě těch sexuálních), ale ty se na člověku požadují a vymáhají hůř, když přestane hrát tu hru v naší materiálně hnané společnosti a nevádí mu žít a spát tam, kde se zrovna naskytne možnost, vykašle se na nudnou práci, na placení hypotéky, na majetek - a vysvobodí se tak z jejích hodnot.

Každopádně, už jejich důraz na svobodu se nezaměřoval na to být čím dál lepší a lepší. Nýbrž na svobodu vnitřní. Kterou bychom často nemuseli najít u movitých lidí. Ti se můžou celý život strachovat, že o to všechno přijdou. Že jim někdo jde po krku. Že stále mají málo. S jejich stále rostoucí částkou na jejich účtu nedorostli oni, ona je přerostla. Jejich majetek má nad nimi kontrolu. Tím, ale nechci říct, že nejvíc svobodní jsou ti, co nic nemají - vlastně pouze ti, co to přijmou nebo se toho dobrovolně vzdají.

Už v textu jsem narazila na to, že jsou dva způsoby, jak o svobodě či demokracii mluvit. Záleží, zda mluvíme o ideálu, tak jak to má být, anebo o tom, jak to skutečně je. Hejdánek mluví spíše o ideích, a reaguje tak na citát, chce říct, že s pojmy svoboda a demokracie nakládáme, jako by byly to samé. Zato to, co řekl Bernadějev, je spíše suché konstatování a uvědomění si jeho reality.

Je svoboda aristokratická? Jako ideál rozhodně ne, svoboda má být pro každého, je to přeci lidské právo, že? Ale ve skutečnosti? Pro 21. a 20. a dejme tomu postupně i 19. století, kdy měšťané, kapitalisté, začali přebírat pódium, šlechta už není takové terno. Historicky však je aristokracie synonymem pro elitu, moc, bohatství. Takže, je dnešní svoboda aristokratická?

Základní svoboda, tu kterou máme danou, je spouště lidským bytostem upírána. Někde, v některých zemích, i “oficiálně”, lidé nemají volební právo, mají jen málo zastání v pracovních poměru, ženám není povoleno zpívat, a jsou jim upírána i další práva. To se snad může změnit, skrz státní, institucionální, právní proměny. Stále to však neznamená, že ti lidé budou automaticky svobodní, jak jsem psala už výše. Nebudou - pokud nebudou ekonomicky...

Moc. Ovšem, být svobodný znamená mít moc nad sebou samým. Avšak z temnějšího pohledu i nad ostatními, pokud jsou ti ostatní nesvobodní. A to je privilegium, mít moc nad jinými, to nemůže mít každý...

To, že my si tady v Evropě užíváme, můžeme si vybrat zboží ze spousty dalších produktů, můžeme si zakoupit a následně nevyužívat a vyhodit hromady oblečení, můžeme si v obchodech vybírat druhy káv nebo rajčátek, omezuje obyvatele jiných koutů světa. Kde oni musejí ve špatných podmínkách bez přestání vyrábět, pěstovat, pracovat - pro nás. A my si narozdíl od nich žijeme svobodně. Díky jejich strádání. Je svoboda privilegium, jež mohou dostat jen vyvolení? Je to něco exkluzivního? Elitního? Je jí málo, že se jí některým nedostává?

Z pohledu aristokracie čím více nesvobody má poddaný, tím více svobody má ona. To mě tedy přivádí k myšlence, zda je svoboda na úkor druhých. Je? Jak pravil jeden britský filosof John Stuart Mill: “Svoboda jednoho končí tam, kde začíná svoboda

druhého.” Je to krásná a jasná poučka, vhodná už pro předškolní děti, aby se navzájem respektovali. Teoreticky by mohla znamenat, že svobody je omezené množství. Že je to jakási konečná entita. Je to něco hmotného. A když jí někdo má víc, znamená to, že jí má někdo méně. Jako kdybyste měli dva balóny natěsňané vedle sebe v malinkém prostoru, tak, aby se ten jeden mohl nafouknout víc, ten druhý byste museli trochu upustit. A zabírali by stále stejně místa. A jejich stěny by stále končily tam, kde by se vzájemně dotýkaly, kde by začínaly. Tudíž aby ten první dosáhl dostatečné velikosti pro šlechtický titul, pro svobodu, bylo by to na úkor velikosti toho druhého...

Je svoboda aristokratická? Tak, jak podle Bernadějeva, není demokratická, že by ji mohli mít všichni, avšak je jí jenom nějaké množství, omezené množství, že na některé prostě dostatečně nevyjde?

Což je blbost. Naše svoboda je kombinací našeho pocitu a daných okolností. A každý může cítit. I bohatý člověk se může cítit nesvobodně, zato chudý se může cítit svobodně. A v životě to, co jednomu brání, dalšího vůbec obtěžovat nemusí. Neumíme změřit objem pocitů, nemůžeme ke svobodě přiřadit jednotky velikosti. A vím, že dumaní nad tím, zda je svoboda aristokratická, či ne, by mohlo být mnohem vážnější, propracovanější a logičtější, ale líbila se mi myšlenka, že bychom k ní mohli přistoupit jako k něčemu hmotnému. Protože mi přijde, že možná zatímco ostatní jí mají minimum, my jsme jí přehlcení. V dnešním světě máme tolik možností! Tolik, že nám z toho puká hlava, nevíme, co dřív, naprosto nás to paralyzuje. A nejsme schopni ji naplno využívat, sami si raději děláme hranice a omezujeme se, plýtváme s ní. Lze mít příliš moc svobody? Nevím. Snad na tom ani nezáleží. Jen ve mně na chvíli vytryskla naděje, že stejně jako se na Zemi vyprodukuje dostatek jídla, aby nasýtilo celou naši světovou populaci a my ho bezostyšně vyhazujeme ve velkém, přestože lidé hladoví, je to i se svobodou. Zadoufala jsem, že by to šlo někdy, až bychom si to konečně uvědomili, přerozdělit tak, aby každý měl dostatek. Že bychom se mohli jednoduše rozdělit.